

Riss Tirág

Képek tudománya a mérlegen: avagy többet ér-e még egy kép, mint ezer szó*

Nem csak rajztanároknak

A cikk az iskolai rajztanításban rejlő sokoldalú fejlesztési lehetőségeket tárgyalja. Gondolatmenetének alapját a NAT Vizuális kultúra műveltségterületének kompetenciaterületei, illetve egy olyan kutatás eredményei adják, amely a Vizuális kultúra kompetenciaterületei és a kulcskompetenciák összefüggéseit vizsgálta. A hagyományosan a rajztanításhoz rendelt esztétikai kulcskompetencia fejlesztése mellett számos más kulcskompetenciával is szoros kapcsolatban áll a NAT Vizuális kultúra műveltségterülete.

Ha igaz, hogy egy kép többet ér, mint ezer szó, ahogy két és fél ezer éve a régi kínai közmondás megfogalmazta ezt az azóta sokat idézett mondatot, akkor a mai, képekkel elárasztott, rohanó világban a képek tudományának jelentős szerepet kellene kapnia az oktatásban. De ennek tantárgyi szinten az ellenkezőjét tapasztaljuk...

Cikkemben áttekintem, hogy a mindennapos rajzóra tevékenységek (optimális esetben) milyen területeken hatnak diákjaink fejlődésére, milyen kompetenciákat fejlesztenek. A mai vizuális nevelés céljaiban és eszközeiben is gazdag, az élet szinte minden területét érinteni képes komplex rendszer, egyfajta módszercsomag a világ befogadására, azon belül önmagunk megismerésére. Amiért pedig nem csak rajztanároknak címeztem a cikkem, annak oka, hogy a rajz és vizuális kultúra tantárgyban rejlő fejlesztési lehetőségeket megpróbálom tanártársaimnak bemutatni. Jó lenne, ha a vizuális nevelésről elmélyültebb kép alakulna ki kollégáinkban, azért is, hogy szerepe a megfelelő helyre kerüljön; arra használjuk, amire való, s lehetőségeit ne hagyjuk kiaknázatlanul az iskolákban.

A cikk elején a kompetenciákról, a Művészetek műveltségterület kulcskompetenciákkal való kapcsolatáról írok, majd ennek alapján kifejtem, hogy a *rajz és vizuális kultúra* tantárgy mai tanítása milyen területek fejlesztésére alkalmas leginkább (ez a kép kissé különbözik a tantárgy hagyományos képétől).

* Köszönöm Bodóczy Istvánnak a támogatást és a segítséget.

A NAT VIZUÁLIS KULTÚRA MŰVELTSÉGTERÜLETÉNEK KAPCSOLATA A KULCSKOMPETENCIÁKKAL

Napjaink pedagógiájának egyik kulcsfogalma a kompetencia. A kompetencia a pedagógiában háromdimenziós fogalom: képességek-készségek, ismeretek és attitűdök-viszonyulások egységéből áll.

„A pszichológia a kompetenciaérzést az egyén személyes képességének megtapasztalásából és a valódi teljesítményéből eredő érzésként definiálja. Ez a pozitív érzés, mely sikerélményt nyújt, a fejlődés sarkalatos, előrevivő tényezője. Maga a kompetenciaélmény mint hatóerő, effektivitás jelenik meg.”¹ Ez utóbbi leírás talán plasztikusabban érzékelteti a fogalom tartalmát, és jobban megértjük belőle, miért is volt fontos lépés a tantervek kompetenciaalapú átalakítása. Az aktuális alaptantervben tehát azt találjuk, hogy milyen kompetenciák fejlesztendőek, és a kompetenciákhoz azok részeként kapcsolódnak a szükséges tartalmak.

A NAT megjelöl kulcskompetenciákat² is, amelyek fejlesztése nem egyetlen műveltségterület feladata, hanem több különböző tantárgy tevékenységein keresztül valósul meg. A kompetenciák tartalmazhatják egymást (pl. a nyelvi kommunikációnak része az anyanyelvi kommunikáció és az idegen nyelvi kommunikáció is, a szociális kompetenciának része a kommunikáció, annak a nyelvi kommunikáció), és lehetnek közöttük átfedések is.

A NAT-ban a Művészetek műveltségterület részeként megjelenő *Vizuális kultúra* műveltségterület által fejlesztett kompetenciák azonosak minden fejlesztési szakaszban, de eltérő hangsúllyal, eltérő ismeretek átadásán keresztül valósulnak meg. Ezek a következők:

- észlelés, tapasztalás, megfigyelés,
- ismeretszerzés,
- térérzékelés, térbeli tájékozódás,
- kommunikáció,
- alkotás,
- problémamegoldás,
- önismeret, önszabályozás.

Ezeket a kompetenciákat részekre is lehet bontani aszerint, hogy milyen képességek, készségek, ismeretek és attitűdök fejlesztése rendelhető hozzájuk az adott korosztály esetében. Például a problémamegoldás más szinten jelenik meg az alsó és a felső tagozaton, illetve a serdülőknél a középiskolában, szép fokozatosan épül fel és bomlik ki a folyamatos fejlesztés során, ahogy ez az 1. táblázatban³ is látható (a középső két szintet, az 5–6. osztály, illetve a 7–8. osztály szintjét kihagytam az ábráról). A táblázatban a bal oldali mezők a kulcskompetenciákkal való kapcsolódást mutatják.

1 DORNES MARTIN: *A kompetens csecsemő*. Ford.: Vekerdy János. Pont Kiadó, Budapest, 2002.

2 L. az 1. táblázatban.

3 BODÓCZKY ISTVÁN – KISS VIRÁG – RÁPLI GYÖRGYI: *Kompetenciaháló a NAT Művészetek műveltségterületéhez*. 2008 (kézirat).

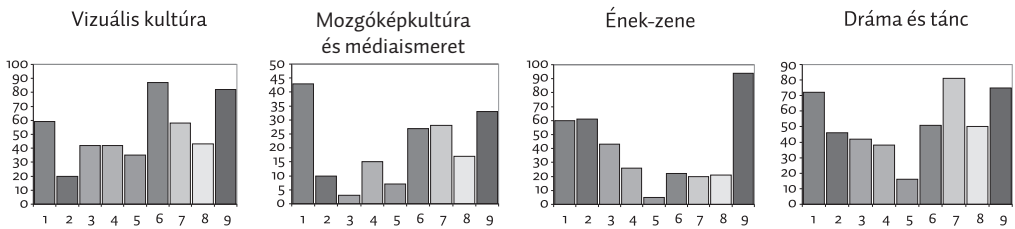
1. TÁBLÁZAT: Képességek, ismeretek és attitűdök fejlesztése az 1–4. és 9–12. évfolyamon, rajz és vizuális kultúra tantárgyban (problémamegoldás-kompetencia)												
Kulcskompetenciák									Kompetenciák			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	Képességek	Ismeretek (témakör, kulcsfogalom, összefüggés)	Attitűdök	
6. Problémamegoldás 1–4.												
					6		8		6.1 Feladatok helyes értelmezése, helyzet-felismerés	6.1 Célszerűség	6.2 Önállóságra törekvés 6.2 Megoldásra törekvés	
1					6		8		6.2 Ötletesség, kreativitás	6.2 Ötletgyűjtés 6.2 Érdekes, szokatlan ötletek felismerése	6.2 Rugalmasság 6.2 Szokatlanság elfogadása	
			4		6		8		6.3 Munkaszervezés, tervezés	6.3 Folyamatábra 6.3 Használati utasítás, összerakási utasítás, sorrend	6.2 Sikerorientáltság 6.2 Szabálytartás	
6. Problémamegoldás 9–12.												
					6				6.1 Feladatok helyes értelmezése, helyzet-felismerés	6.1 Helyzetismeret 6.1 A kapott feladat újrafogalmazása	6.1 Megértési igény 6.1 Pontosság	
					6		8	9	6.2 Ötletesség, kreativitás	6.2 Megoldási lehetőségek keresése, ötletek a megoldásra	6.2 Önállóságra törekvés 6.2 Megoldásra törekvés 6.2 Bátorság a kísérletezésre	
			4		6		8	9	6.3 Munkaszervezés, tervezés	6.3 Önálló témakutatás 6.3 A megoldás lépéseinek sorba rendezése 6.3 Folyamatábra 6.3 Modellezés	6.2 Próbálkozási hajlandóság 6.2 Türelem	
					6				6.4 Időérzék, időkezelés	6.4 Időbeosztás	6.4 Önkontroll 6.4 Rugalmasság	
					6		8		6.5 Mérlegelés, döntés	6.5 Célszerűség 6.5 Eszközválasztás	6.5 Céltudatosság	
1					6			9	6.6 Gondolatmenet megfogalmazása és értelmezése	6.6 A problémamegoldás folyamatának dokumentálása	6.6 Közlési vágy	

Kulcskompetenciák

1. Anyanyelvi kommunikáció, 2. Idegen nyelvi kommunikáció, 3. Matematikai kompetencia, 4. Természettudományos kompetencia, 5. Digitális kompetencia, 6. A hatékony, önálló tanulás, 7. Szociális és állampolgári kompetencia, 8. Kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, 9. Esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképeség

Érdekes lehet, hogy a NAT Művészetek műveltségterületén belül az egyes részterületek melyik kulcskompetenciával milyen mértékben kapcsolódnak. Az 1. ábra diagramjai⁴ (A, B, C, D) annak alapján készültek, hogy a terület kompetenciahálójában hány hozzárendelést kapott az adott kulcskompetencia. Erről leolvasható, hogy a Művészetek egyes műveltségi részterületein belül milyen kulcskompetenciák a dominánsak. Az „A” a Vizuális kultúra, a „B” a Médiaismeret, „C” az Ének-zene, a „D” pedig a Dráma és tánc műveltségterület diagramja. (Az egyes területek kompetenciahálóját más-más szakember készítette, ezért egymással nem vehetőek össze, csak önmagukon belül.)

1. ÁBRA: A Művészetek műveltségterület részterületein megjelenő kulcskompetenciák százalékban

1. Anyanyelvi kommunikáció, 2. Idegen nyelvi kommunikáció, 3. Matematikai kompetencia, 4. Természettudományos kompetencia, 5. Digitális kompetencia, 6. Hatékony, önálló tanulás, 7. Szociális és állampolgári kompetencia, 8. Kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia, 9. Esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképeség

Ezek alapján úgy látható, hogy az egyes területek más kulcskompetenciákat fejlesztenek inkább.

- a) Vizuális kultúra: legjobban a hatékony, önálló tanulásra van hatással (ez az esztétikai kulcskompetenciánál is magasabb). Az esztétikai kulcskompetenciával a kapcsolata nyilvánvaló, emellett a matematikai, a természettudományos és a digitális kompetenciák, illetve a szociális és vállalkozói kompetenciákkal való kapcsolódása is számottevő.
- b) Mozgóképkultúra és médiaismeret: az anyanyelvi kompetenciával van legszorosabb kapcsolatban, de kiemelkedő a szociális és az esztétikai kulcskompetenciákkal is a kapcsolat. Az önálló tanulásra is jelentős a hatása.
- c) Ének-zene: legdominánsabb az esztétikai jelleg, erőteljes hatással van a nyelvi, ebben is kiemelten jelentős mértékben az idegen nyelvi kommunikációra, kapcsolódik a matematikával.
- d) Dráma és tánc: kiemelkedő a kapcsolata a szociális kompetenciával (együttműködés, kommunikáció...), jelentős a nyelvi kompetenciákkal való kapcsolata is, szintén kiemelkedő az esztétikai kompetenciával a kapcsolat.

⁴ A diagramok Bodóczy István Áthallások konferenciára készített prezentációjából származnak. Budapest, 2009. március (kézirat).

A továbbiakban sorra veszem a NAT *Vizuális kultúra* műveltségterülete által megfogalmazott kompetenciaterületeket. A *Vizuális kultúra* műveltségterületet az iskolák túlnyomó részében leghangsúlyosabban a *rajz és vizuális kultúra* nevű tantárgy képviseli, de számottevő a *mozgókép és média* tantárgy vizuális vonatkozása is, és minden más tantárgynak van *Vizuális kultúrához* kapcsolható vonatkozása. Én elsősorban a *rajz és vizuális kultúra* tantárgyra összpontosítok a továbbiakban.

A vizualitás fokozódó térhódítása, az integráció, a holisztikus nevelés igénye mind abba az irányba hatnak, hogy a vizuális nevelés hagyományos módját egy új, a kor követelményeihez illesztett módnak kellett felváltania.⁵ A korábbi, „hagyományos” rajztanítás képzőművészet-centrikus volt. 1995-től rajz helyett vizuális kultúra lett a műveltségterület neve. A névváltozás jelzi a szemléletváltást is: a művészet mellett a hétköznapi vizualitás nagy szerepet kap a tantárgyban. „A vizuális nevelés legfontosabb feladata segítséget nyújtani a fiataloknak a sokasodó vizuális élmények, különböző helyekről származó vizuális jellegű információk kritikus feldolgozásához, hasznosításához.”⁶

Ez nemcsak új témákat helyez előtérbe (öltözködés, lakberendezés, digitális képkötés, fotó, honlap stb.), de a klasszikus művészetnek is egy másfajta, az aktuális jelenségekhez vezető megközelítést ösztönzi, illetve nagyobb szerepet kap benne a kortárs művészet, amelynek aktualitása van, a mai élet alapkérdéseit fogalmazza meg a művészet nyelvén.

A *rajz és vizuális kultúra* mai felfogásában nagy szerepet kapnak azok a képességek és kompetenciák, amelyek a többi tantárgy tanulásában, illetve a mindennapi életben nagyon hasznosak. Ilyenek például: a modellalkotás képessége, elvonatkoztatási és absztrakciós képesség, áttekintőképesség, az önálló problémamegoldás, a munkaszervezés, a kommunikáció képessége stb.

A műveltségterület egyik erőssége, hogy alkalmasan választott feladatok és megfelelő gondolkodásmód révén a mindennapi étellel szoros kapcsolathoz vezet. Rendeltetéscentrikus tárgykultúra, fogyasztói magatartásformák, otthonosságérzés teremtése világunkban: mind része napjaink vizuáliskultúra-oktatásának.

A mai rajzóra feladatokat jellemeznie kell a komplexitásra való törekvésnek is, és ez lehet a tantárgy egyik legfőbb erőssége a jövőben.

1. Észlelés, tapasztalás, megfigyelés

A vizuális nevelés e területe szoros kapcsolatban van a tanulásmódszertannal. Az érzékelés érzékenységének fokozása, érzékeléseink tudatosítása, rendszerezése, a koncentráció fenntartása, a figyelem összpontosítása, a lényeges és a lényegtelen szelektálása rendszeres gyakorlásban fejlődik ki. Személyes tapasztalatom szerint ma például az iskolázott szülők jó képességű középiskolás gyerekei sem tudják, hogy milyen szintet kapunk a kék és a sárga összekeverésével, ami pedig nem tűnik nehéz problémának, és kellő mennyiségű érzéki

5 BODÓCZKY ISTVÁN: *Áthallások konferenciára készített prezentációja*. Budapest, 2009. március (kézirat).

6 Uo.

élmény (festés, színkeverés) után ez nem lehetne kérdés. A formák, színek, anyagminőségek, konzisztenciák megfelelő érzékelése, a velük való manipuláció és tudatosításuk, sőt nyelvi meghatározásuk nélkülözhetetlen a tanulásához, bármely tárgy tanulásához. Például jó képanyag összeválogatása az internetről egy természettudományos projektfeladathoz jártasságot igényel az érzékelés-észlelés területén. A mai világban a digitális képek minőségének érzékelése (megfelelő felbontás, színhelyesség, tömörítés mértéke stb.) ennek a kompetenciának egy új területe és ismerettartalma lehet.

2. Ismeretszerzés

Az ismeretszerzés területén több más képesség, készség mellett kiemelt szerepe van a vizuális memóriának és a vizuális összefüggések meglátásának, a csoportosítás képességének vizuális jellemzők alapján. A vizuális memória a hatékony tanulás egyik legfontosabb eszköze lehet, például nagy mennyiségű nehéz, elvont tartalmat sokkal könnyebb vizualizálva megjegyezni. A csoportosítás, a vizuális rendszerezés képességének fontosságára és sajátosságára dr. Kiss Balázs pók- és rovarbiológus kutató hívta fel a figyelmemet, aki több „új” rovarfajt, illetve egy nemzetséget is felfedezett már. Azt mondta, hogy a tipizálás akkor megy gördülékenyen, ha kellő mennyiséget látott az ember az adott fajból, nemzetségből, mert így kialakul a típus egyre árnyaltabb képe a tudatban. Konrad Lorenzre⁷ hivatkozott e téren: „...a strukturális szabályosságok kiemelése (...) kiiktatja az esetlegességeket, kiszűri a zajt a környezetből származó információból, és kiemeli a szabályos, ismétlődő mintázatokat.”⁸ Ugyanezen az elven működik a divat is: a sok vizuális ingerből kialakul bennünk egy általános kép az aktuális trendről, ha kellő mennyiségben találkozunk vele. A rajzói tevékenységek fejlesztik a formakultúrát és a formaérzékenységet, amelyek tehát alapjai a tudományos megismerésnek is.

Sajátos jellemzője még a tantárgynak, hogy a lexikális vagy deklaratív ismeretek mellett sok procedurális ismeretet⁹, „eljárástudást” tartalmaz. A procedurális ismeretek olyanok, mint – hétköznapi hasonlattal élve – a kerékpározás: nem megfogalmazni szoktuk, hanem végrehajtani. Ilyen például a színkeverés, a szabadkézi rajzolás, az eszközhasználat.

Itt, az ismeretszerzésnél említem meg, hogy a rajzolás maga is a megismerés egyik módja s eszköze, ami közelebb visz a jelenségek megértéséhez („tanulmányrajz”), gondoljunk csak Leonardo rajzaira, amelyeknek a létrejöttében a tudományos megismerés és a megértés vágya legalább annyira jellemző, mint az esztétikai törekvések.

7 LORENZ, KONRAD: Az alakérzékelés mint a tudományos megismerés forrása. In Lorenz, K.: *Az állati és emberi viselkedésről*. Totem, Budapest, 2001, II. k., 230–269.

8 LEHMANN MIKLÓS: *A reprezentációk evolúciója: az észleléstől a tudományig*. <http://www.tofk.elte.hu/tarstud/lehmann/repevol.pdf> (Letöltve 2009. április 27.)

9 „...folyamat jellegű, tevékenységben, cselekvésekben megnyilvánuló tudás. A procedurális tudást a hagyományos didaktikai terminológiával (...) a gyakorlati tudáshoz, az alkalmazható tudáshoz közel álló fogalomként lehet meghatározni.” (Csapó Benő) <http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/P4.xml/proceduralis.tudas.html> (Letöltve: 2009. április 12.)

3. Térérzékelés, térbeli tájékozódás

A térérzékelés, térbeli tájékozódás fontosságát talán nem kell hangsúlyoznom. A matematika tantárgynak fontos „háttértudást” adhat a térszemlélet-térábrázolás rajzóriai fejlesztése. A térérzékelésnek fontos szerepe van a tájékozódásban is, a térképekkel is jobban elboldogulunk fejlett és fejlesztett térszemlélettel. Mindennapjainkat meghatározza saját személyes terünk, otthonunk, munkahelyünk, lakókörnyezetünk tudatos térszervezése, illetve a térszervezés problémáinak felismerése.

A vizuális kultúra iskolai tanítása szempontokat ad, és érzékenységet fejleszt ki a tudatosabb térszemlélethez és térélményhez, ami mindennapi életünket megkönnyíti. A térábrázolás konvencióinak (például a perspektívának, az axonometriának) a szabályrendszere évtizedek óta változatlanul a rajztanítás egyik legfontosabb tartalma. A téri helyzetek, a térérzékelés verbális nyelvi reprezentációja is a *rajz és vizuális kultúra tantárgy* keretei között jelenik meg leginkább.

4. Kommunikáció

A vizuális kultúra egyik alapvető területét a *vizuális kommunikáció* fogalma fedi. Ez napjainkban kulcsfogalommá vált. A vizuális kommunikáció egyik axiómája, a címben is idézett régi kínai mondás – amely szerint egy kép többet ér, mint ezer szó – arra utal, hogy a képi közlés nagyon sok információt ad át nagyon rövid idő alatt. A rajz és vizuális kultúra tantárgy a képi gondolkodást és a vizuális nyelvet helyezi a fejlesztés középpontjába. Ez a nyelvi megközelítés és a vizuális kommunikáció fogalma sokféle vizuális jelenséghez ad egy közös szemléletmódot, a vizuális jelenségek értelmezésének, a vizuális nyelv tudatos használatának a kompetenciáját.

A vizuális kommunikációnak nagyon gazdag területei vannak a nonverbális kommunikációtól (testbeszéd, mimika, gesztus, öltözék¹⁰) a piktogramokig és a fotóig. E területek a mindennapi élettel teremtenek szoros kapcsolatot. Amellett, hogy látjuk és tudatosan vagy tudattalanul értelmezzük a tárgyi és az épített környezetet, a természeti környezetet, az embereket és megjelenésüket, ma teljesen általános az is, hogy a telefonban fényképezőgép van, azaz mindezt naponta rögzítjük. Az internethasználat egyre elterjedtebb, és a fiatalok életében óriási szerepet tölt be („digitális bennszülöttek¹¹”), a közösségi portálokon (pl. iwiw) képeikkel is tömegesen jelen vannak, és a megjelenés, a külső, az öltözködés a diákok értékrendjében nagyon előtérbe került. Ilyen módon a vizuális kommunikációnak központi szerepe van a fiatalok életében. Kérdés, hogy megtanítjuk-e őket tudatosan és művelten használni a vizuális nyelvet.

¹⁰ http://www.lelkititkaink.hu/non-verbalis_kommunikacio.html (Letöltve: 2009. május 2.)

¹¹ „Csengőhangról ismerik meg egymást, mobilon interneteznek és interneten barátkoznak. Fejhallgatóval a fülükön szinte belezuhannak a monitorba, s órákat is képesek eltölteni mindenfajta tér- és időkoordinátán kívül. Ám ha gondunk akad a számítógéppel, hozzájuk bármikor fordulhatunk...” (Földes Petra: Digitális bennszülöttek.) <http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=570> (Letöltve: 2009. április 12.)

A vizuális kommunikáció szerepe „gyors hatása mellett” azért is nagy, mert áttöri a verbális nyelvi korlátokat, bizonyos területeken *univerzálisabb*. Egy jó piktogram segítségével verbális kommunikáció nélkül is eligazodunk, ha keressünk a WC-t, a buszmegállót, vagy éppen a vészféket. Azonban ennek a nyelvnek vannak korlátai is: aki nem tudja, mi a dohányzás, nem érti a dohányzást tiltó jelet. Azaz a kulturális meghatározottság ebben az esetben is jelentős.

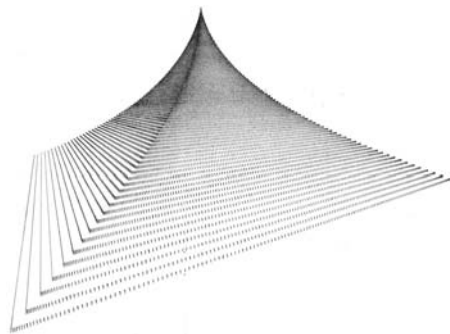
A kommunikációnál érdemes megemlíteni, hogy a vizuális jelenségek verbális nyelvi megfogalmazása a vizuális nyelv tudatos használatának fontos eleme. A nyelv meghatározza a gondolkodást, az érzetszintről a tudatos, reflektált területre kerül át a vizuális élmény.

Vizuális nyelv a gyakorlatban

Az idézett kínai mondás minden tárgy módszertanának (is) az egyik alapgondolata lehet (a reklám és a marketing világa mellett), a tanításban ennek megfelelően gyakran használnak a pedagógusok ábrákat, szemléltető képeket, szövegkiemelést színnel, vastag betűvel stb.

A *rajz és vizuális kultúra* tantárgy az ábrákat olyan módon tudja értelmezni, hogy az adott tartalmat szinte bármilyen (tudományos vagy hétköznapi) területről veheti hozzá, és ez sok integrációs lehetőséget rejt magában. Az ábrák készítése és az ábrák vizuális szempontú értelmezése (ezek nyilvánvalóan összefüggnek az ábra által megjelenített tartalommal is) a vizuális kommunikáció része. Jó, de legalábbis jobb ábrák készítését és értőbb ábraolvasást várhatunk egy jó vizuáliskultúra-tanítási gyakorlattól, arról nem is beszélve, hogy a más tanórai ábrák tartalmi (kellő összedolgozás esetén) megisméltődhetnek rajzórán, és ez a rögzítésüket erősíti, megértésüket elmélyíti.

Ezt könnyen megvilágíthatjuk egy gyakorlati példával (2–4. *ábra*). Az egyiptomi művészet tanításánál (mert a hagyományos művészetoktatás is része a mai gyakorlatnak!) a piramisokhoz kapcsolódva egy kortárs képzőművész, Dénes Ágnes alkotása segítségével (amely nemrégiben eredetiben is látható volt a Ludwig Múzeumban) (2. *ábra*) a hierarchikus rendszert könnyen szóba lehet hozni. A piramisformát (négyzetes gúlát) ugyanis egymásra épülő, egymást tartó, egyre szűkülő rétegek képezik.

A piramisokról egynéhány kép erejéig át lehet térni a piramisábrákra: a híres Maslow-piramis mellett a „többszintű vállalati struktúra” ábrájáig vagy a családfákig, matematikai elrendezésekig (pl. Pascal-háromszög), hogy a gúlaformáról magáról ne is beszéljünk...

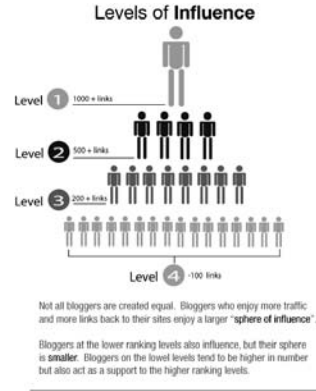
2. *ábra*: Dénes Ágnes alkotása. A Ludwig Múzeum kiállítási katalógusa Dénes Ágnes kiállításához, 2008.

A Maslow-piramis és a többi ábra vizsgálata a mindennapi élet ismeretéhez, az emberismerethez visz közelebb, és ha még kerestetünk is ilyen ábrákat a diákokkal, vagy az óránkon keresünk az interneten hasonlókat, akkor a digitális kompetenciájukat is mozgósítjuk.

A fejlesztés és a kapcsolat mindamellet nem csak ennyire közvetlen módon történik. Ezek a készségek akkor is fejlődnek a vizuális kultúra stúdiómai során, ha nincsenek ennyire világos utalások és kapcsolódások; ezt a példát a szemléletesség kedvéért mutattam be.

3. ábra: Maslow: az emberi szükségletek hierarchiája¹²

4. ábra: Többszintű vállalati struktúra¹³

5. Alkotás, kreativitás

Az alkotás hagyományosan a rajz tantárgyhoz kötődő kompetencterület. Ide kapcsolható a fantázia, a képzelet, a képzettársítás, a kifejezőképesség és a kísérletezés fogalma is. Az alkotótevékenységben tud leginkább megnyilvánulni és fejlődni a spontaneitás és az esztétikai érzék. A fiatalokat az alkotótevékenység felszabadíthatja, szorongásokat oldhat, személyiségüket gazdagabbá, rugalmasabbá teheti, a boldogságra való képességet szabaddítja fel. Az alkotóképesség szintén nemcsak a vizuális nevelésnek hasznos, az egészséges személyiség fontos részének és alaptervékenységének kell lennie. A mindennapi életben alkotás lehet a főzés vagy a szoba ünnepi feldíszítése is. A kreativitásnak minden területen fontos szerepe lehet.

Ezen a ponton tennék egy kis kitérőt a kreativitás, illetve a produktivitás fogalma körül. Míg a kreativitás többé-kevésbé adott jellemzője egy személyiségnek, legfeljebb elnyomni vagy előhívni lehet, addig a problémamegoldás és a produktivitás mindenki esetében fejleszthető és fejlesztendő is. Hárdi István neves, a dinamikus rajzvizsgálati módszert

¹² http://www.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/maslow_motivcis_piramisa.html (Letöltés: 2009. április 14.)

¹³ http://darmano.typepad.com/photos/uncategorized/influence_1.gif (Letöltés: 2009. április 14.)

is kidolgozó pszichiáter cikkeiben és elemzéseiben megkülönbözteti a produktivitást és a kreativitást. A produktivitás az, amire mindenki képes. „A kreativitásról akkor beszélünk, ha az egyén többet, újat, eredetit hoz” – írja.¹⁴

A vizuális kultúra tanításának egyik legfontosabb eleme a problémamegoldás (a következőkben lesz róla szó), és vele összefüggésben a kreativitás fejlesztése. E tulajdonságok mind jobban előtérbe kerülnek a mindennapi élet során; fontos, hogy már a diákkorban „edződjenek” és formálódjanak. A divergens gondolkodás és a kreativitás a velük megáldott-megvert diákok tevékenységében mindenféleképpen megnyilvánul (gyakran a társadalom által el nem fogadott módokon, gondoljunk csak a graffitire – nem árt ezeket pozitív, a társadalom által elfogadott keretek közé terelni). A konformabb diákoknál pedig előhívunk kell, amennyire lehetséges, mert a világ mai kihívásai között szükségük lesz e képességre, illetve tudatos gyakorlására. Jó tehát begyakoroltatni olyan alkotói eljárásokat, technikákat, amelyek előhívják az ötleteket (pl. szabad asszociáció, „brain-storming”).

6. Problémamegoldás

A problémamegoldásra minden tantárgy hatékony tanulásához szükség van valamilyen mértékben. Fejlesztani gyakorlással, mintaadással is lehet. Meg lehet mutatni és be lehet gyakoroltatni, szinte algoritmizálni lehet a lépéseit.

A problémamegoldás gondolkodási folyamat, amely a helyzet felismerésével és a probléma megfogalmazásával kezdődik, majd a lehetséges megoldások keresésén, a legmegfelelőbb elképzelés kiválasztásán át vezet a megoldás részletes kidolgozásához. A folyamat közben többször visszatérünk gondolatban a kiinduló problémához, hogy ellenőrizzük, nem tértünk-e el valahol tőle.

A vizuális kultúra tanításának egyik legfontosabb eleme a problémamegoldás gyakoroltatása, fejlesztése. A közvetlen problémamegoldó feladatok (pl. tárgy tervezése funkció vagy vizuális jellemző megadásával) mellett szinte minden alkotó rajzórai feladatot jellemez bizonyos mértékű ilyen irányultság (nézőpontot, kompozíciót, szemléltetési módot, színt, technikát stb. kell választani az adott helyzethez igazítva).

A vizuális kultúra problémamegoldó helyzeteinek kimenete nem egyértelmű, sokféle, egymástól független megoldás adható egy adott vizuális problémára. Ezt a gondolkodás-módot – azt, hogy nem egy, hanem sokféle jó, érvényes megoldás lehetséges – a diákoknak szokniuk kell.

A rajzórai feladatok általában nagyfokú önállóságot igényelnek a végiggondolásban és a végrehajtásban, kevésbé strukturálódnak elemekre, részfeladatokra, mint más tantárgyak esetében. Ez teret enged az önállóbb, kevésbé „programozott” problémamegoldásnak.

14 HÁRDI ISTVÁN: Pszichiátria, képi kifejezés és a dinamikus rajzvizsgálat. *Magyar Tudomány*, 2004. 4. sz. 433. vagy <http://www.matud.iif.hu/04apr/03.html> (Letöltés: 2009. április 15.)

7. Önismeret, önszabályozás

Az önismeret, önszabályozás fejlesztése a vizuális kultúra tanításának szintén nagyon fontos lehetősége és feladata. A vizuális nyelv tudatosodásától az önismeret – a személyes ízlés, a preferenciák felvállalása, tudatosítása – is fejlődik.¹⁵ Ez annak megélésével és tudatos megfogalmazásával jár, hogy mi tetszik nekem és mi nem; mi áll közel hozzám, és mi kevésbé. Például egyes műalkotások, amelyek erősebben hatnak ránk, azonosulást váltanak ki belőlünk; más alkotások „kevésbé a mi világunk”. Ilyet mindenki átél, érdekes azonban tudatosan megfogalmazni, hogy miért, mert ez önmagunk megismerésének és önazonosságunk megfogalmazásának egyik fontos eleme.

A képek, minthogy gyorsan (kis túlzással: egy ránézésre) befogadhatók, alkalmasak arra, hogy egymással könnyen összevethetőek legyenek, ami például egy irodalmi dolgozat esetében sokkal nehezkesebb (idő kell a befogadáshoz). Nem feltétlenül értékítéletre kell gondolnunk az egyes alkotások között, hanem a különböző jellegek és vizuális minőségek összevetésére. Egyidejűen, *szimultán* módon több alkotás is vizsgálható; szemléletesen megjelennek és leolvashatók az egyes alkotások sajátosságai, s ez az összehasonlítás segíti önmagunk másoktól megkülönböztető, jellemző vonásainak a megfogalmazását is. Ilyen lehet például, hogy valaki inkább az ötletekre épít, más elmélyült, alapos kidolgozásba megy bele, megint más mindig bonyolult struktúrákat hoz létre a képein, vagy éppen fordítva, kevés vonással képes a lényegre megragadni. A vizuális alkotások esetében lehet talán a leginkább élményszerűen összehasonlítani magunkat másokkal a szimultán befogadás lehetősége miatt.

Az önismeret alakulása szoros kapcsolatban van a személyiségfejlődéssel, sok magatartási probléma mögött az önismeret és az önértékelés zavarai rejtőznek (ezek pedig a családban gyökereznek). Az önismeret egyik fontos tényezője a megfelelő önbizalom. Sok gyereknek van szüksége bátorításra, önbizalmának erősítésére. Sokszor a „nagyképű” viselkedés hátterében is önbizalomhiány rejlik.

A döntés az önismerettel és az önbizalommal szorosan összefüggő, fontos funkció. Döntéseinknek következményei vannak, a döntésképtelenség komoly akadálya lehet mindenféle alkotómunkának. A vizuális kultúra műveltségterület tevékenységei ezen a területen is „edzést” jelentenek. A bátortalanság vagy éppen a túlzott kockázatvállalás minden következményével együtt megjelenik a vizuális önkifejezésben, így a probléma tetten érhető, tudatosítható, illetve sok esetben le is küzdhető, a viselkedés korrigálható.

A vizuális nevelésnek és a művészetoktatásnak az önszabályozás területén is jelentős szerepe lehet. Az indulatok, feszültségek, pszichés energiák csatornázása, közismertebb nevén „levezetése” sok gyerek esetében jól működhet a rajzokon keresztül (bár ez sem

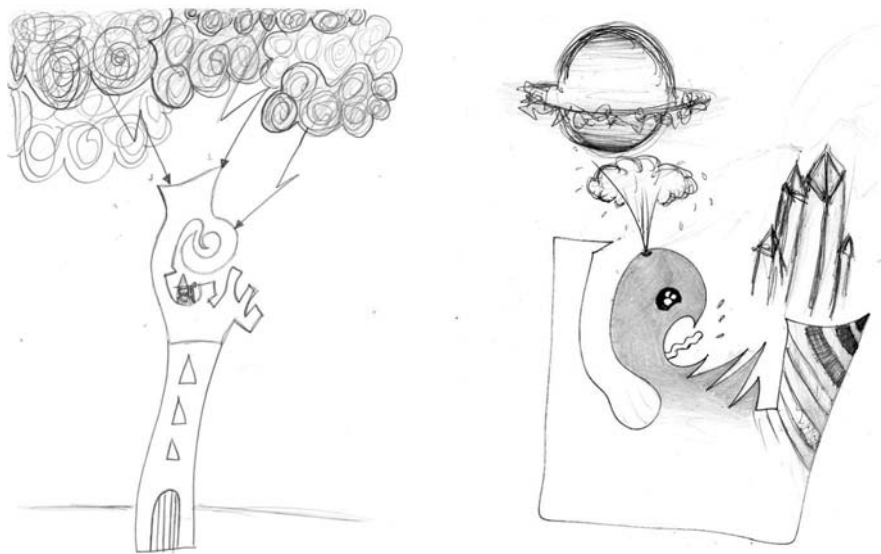
¹⁵ Az önreprezentáció egyik sajátos formája manapság a fiatalok körében az internetes közösségi portálokon megjelenített, részben vizuális profil. Érdekes megvizsgálni, hogy milyennek látják, illetve milyennek jelenítik meg magukat a fiatalok, mik a kortárscsoporthoz elvárásai, és melyek az egyéni vonások bennük. Az önreprezentáció e formája legtöbbször reflektálatlan marad, pedig feldolgozása és tudatosabb szintre emelése hasznos lehet, mert mélyíti az önismeretet.

mindenkire érvényes). Az indulatokkal, érzelmekkel való bánást, az önszabályozást és a koncentrációt is lehet fejleszteni rajzi feladatok segítségével. Ehhez azonban megfelelő körülmények: kis létszám, nyugodt és kompetens tanár szükséges.

Pszichikus projekciók a rajzokon

Rajzoláskor, festéskor spontán (és tudattalanul) mondja el néha a kép, ami szóban esetlegesen fejeződik csak ki (a már többször emlegetett régi kínai mondás). Így előfordul, hogy pedagógiai célú rajzi feladatok is előhívják spontán projekciókat, és megjelennek rajtuk pszichés tartalmak, amelyek aggasztók is lehetnek. A rajzi kifejezőmód nagyon jellemző mindenkire, ezért egy jó szemű rajztanár sok mindent lát belőle. Az így kapott információkkal tudnunk kell bánni. Veszélyes lehet a tanári projekció, közismertebb nevén „bele-magyarázás” is (amikor a képen meglátott összefüggés a tanár saját lelki tartalmainak a képre vetítése).

A spontán projekcióra (diákok részéről) íme egy példa (1. kép).

1. kép: Példa a spontán projekcióra (diákok részéről)

Egy szándék szerint az organikus építészetet „felvezető”, emellett kreativitást és képzelőerőt fejlesztő feladatnál számos projektív tartalom bukkant fel a diákok munkáin. Egy szabálytalan firkaformát kellett épületté alakítaniuk. Mindkét képen egyértelmű lelki tartalmak bukkannak fel (sötét fellegek, kiáltó figura stb.). Volt olyan rajz is, ahol az aktuális családi problémák fogalmazódtak meg az épület szerkezetében.

Ha végiggondoljuk, mindez nem is csoda. A ház archetipikus kép; az egyik lélektani vizsgálóeszközben, projektív tesztben is házat rajzoltat a pszichológus. A rajzóriai feladat azonban nem pszichológiai teszt, és ez utóbbiról is jó tudnunk, hogy „egyetlen teszt nem teszt”, azaz többféle próbával egyszerre kell a problémára rákeresnie a pszichológusnak. A rajzteszteknél a másik fontos szempont, hogy mit mond maga a rajzoló az alkotásáról, tehát személyes beszélgetést kezdeményeznek róla. Egy-egy rajzóriai alkotásnak figyelmeztető, problémára utaló jellege, tartalma lehet; szükség esetén szakemberhez lehet és kell is fordulnunk vele.

ÖSSZEFOGLALÁS

A NAT *Művészetek* műveltségterülete, azon belül a *Vizuális kultúra* műveltségterület kompetenciahálójának, a kulcskompetenciákkal való kapcsolatának vizsgálata során a *rajz és vizuális kultúra* tantárgy legfőbb sajátosságként a komplexitást és az önálló tanulás képességének a fejlesztését emelhetjük ki az esztétikai jelleg mellett. A vizuális kulturáltságra nagy szükségünk van a mindennapokban, ahogy a kreativitásra és a problémamegoldásra is, amelyek szintén tantárgyunk fókuszában vannak. Jelentős személyiségfejlesztő hatást tulajdoníthatunk ennek a mai iskolákban kissé háttérbe szorított műveltségterületnek.